

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:1. 2008

Jord mot emigration

Anna Lindkvist, *Jorden åt folket: Nationalföreningen mot emigrationen 1907–1925*, Skrifter från institutionen för historiska studier vid Umeå universitet 19, Umeå: Institutionen för historiska studier, 2007. 348 s. (Summary: Land for the people! The National Society Against Emigration 1907–1925)

Titeln på Anna Lindkvists avhandling skvallrar om att den handlar om en organisation som samlade kraft för att lösa ett problem, i det här fallet emigrationen från Sverige till främst det stora landet i väster, Amerika. Emigrationen ansågs hota landets framtid – landet tolkat både som Sverige och som landsbygden. I en starkt omvälvande tid som också präglades av unionsupplösningen 1905, industrialisering och urbanisering, arbetarklassens organisering samt rösträttskampen, framstod lösningen på snart sagt alla problem i att stärka småbruket, att skapa en stabil stam av ansvarsfulla medborgare som varken fångades av Amerikas eller av socialismens locktoner. Särskilt lyckosam blev inte Nationalföreningen, men även förlorarna har ju sin plats i historievetenskapen..

Nationalföreningen mot emigrationen bildades först 1907, trots att utvandringen hade varit betydligt större vid flera tillfällen på 1800-talet. Den kom att bli en verksam aktör inom egnahemsrörelsen, en rörelse som kunde attrahera konservativa såväl som liberaler, liksom socialister som i småbruket såg en passande organisationsform för det nya samhället. Egnahemsrörelsen har det senaste decenniet föranlett en hel del forskning. Nationalföreningen och dess främsta namn Adrian Molin har likaså uppmärksammats. Därför finns en hel del kunskap om jordfrågan i hela dess bredd, egnahemsrörelsen och den så kallade unghögern där Molin ingick. Trots forskningens omfattning vill författaren fylla en lucka genom att ge en systematisk helhetsstudie av Nationalföreningen, Molin och unghögern. En utgångspunkt är emigrationsfrågans roll som befolkningsfråga, en annan den nationella samlingsstanke som präglade tiden. Av tidigare forskning anknyts främst till statsvetaren Patrik Halls analys av den svenska nationalismens faser och ”integrativ nationalism”, historikern Nils Edlings begrepp egnahemsideologin och kulturgeografen Tomas Germundssons studie av egnahemsverksamheten i Sydsverige.¹

Studien inriktas alltså på grundarna och på ledarskiktet. Bristen på material gör att egnahemsbrukarna mer sällan kommer till tals. Dock inleder författaren boken med småbrukarfamiljen Blomberg som 1913 flyttade in i sitt nya egna hem

1. Patrik Hall, *The social construction of nationalism: Sweden as an example*, Lund 1998; Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: egnahemspolitik, småbruk och och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996; Tomas Germundsson, *Landsbygdens egnahem: egnahemsrörelsen, småbruket och landskapet i ett sydsvenskt perspektiv*, Lund 1993.

utanför Järna, vilket ger konkretion åt ämnet. Det övergripande syftet är att undersöka organisationen av Nationalföreningen mot emigrationen och den inre kolonisationens idé och praktik på svensk mark 1907–1925. Syftet utmynnar i ett antal frågor som rör organisationen, idéerna och implementeringen: Varför uppkom föreningen? Vilken funktion fick den gentemot samhälle och stat? Vilken form tog den inre kolonisationen, också jämfört med andra offentliga jordbruksreformer? Och, mer övergripande, hur skall föreningens hållning till moderniseringen tolkas – var Nationalföreningen reaktionär eller modern och reformvänlig?

Som helhet är det en empiriskt betonad avhandling. Tyngdpunkten ligger på två områden: Organisationens framväxt, uppgång och fall (kap. 3–5, 10) samt dess huvudsakliga verksamhet, i teorin och i verkligheten. I det senare sammanhanget relateras de grundläggande idéerna i jordfrågan till småbrukskolonisationen på lokal nivå (kap. 7–9). Mindre utrymme ges till de ideologiska analyserna av dels Molins idéer, dels moderniseringen. De resonemangen finns i kapitel 6 och 11 (avslutningen).

Tre perspektiv förs fram som viktiga teoretiska utgångspunkter (s. 22–29). Som övergripande ses det tidiga 1900-talets nationsbygge och ett av dess verktyg: den inre kolonisationen. Detta var ju Nationalföreningens viktigaste recept mot emigrationen. Utgångspunkten är konstruktivistisk och anknyter till namn som Benedict Anderson, Eric Hobsbawm och andra. Ett andra perspektiv rör det nära samarbete med staten som Nationalföreningen utvecklade, en form av borgerlig offentlighet som tidigare kännetecknat 1800-talets associationer, för att anknyta till Torkel Janssons stilbildande begrepp. Författaren närmar sig här debatten kring ”organiserad kapitalism” och samhällets övergång från *laissez-faire* till en intervenerande stat, dock utan att ta ställning till modellen i dess helhet. Förhållandet till moderniseringen är ett tredje perspektiv. Åtminstone den tidiga forskningen, producerad kring 1970, betecknade föreningen som traditionalistisk och antimodern. Författaren sluter sig till dem som pekat på moderniseringsbegreppets komplexitet; att olika typer av modernisering är möjliga, att det inte finns någon enkelriktad väg till det moderna. Avgörande för karakteristiken av föreningen blir dess syn på relationen mellan jordbruk och industri. Ideologianalysen utgår från så kallad begreppsanalys, främst med inspiration från statsvetaren Michael Freeden som betonar både ideologiernas föränderlighet och kontinuitet utifrån de centrala begrepp som används. Ett annat metodiskt fält rör klassificering, främst kategorierna kön, klass och ras/etnicitet som anses ha bildat grunden för föreningens människosyn.

Materialet är brett och omfångsrikt. Att föreningens protokoll för åren 1907–1920 saknas uppvägs delvis av att dess organ, tidskriften *Hem i Sverige*, också behandlade föreningens inre arbete. Därutöver finns jubileumsskrifter, årsberättelser och annat. Här bör också AB Svensk Jordförmedlings material på

Riksarkivet nämnas. Föreningens småbrukarkolonier har också efterlämnat material. Eftersom ideologianalysen av Molins idéer är en viktig del i avhandlingen har hans personarkiv på Kungl. biblioteket använts, främst den omfattande brevsamlingen men också pressklipp. Av tryckta källor är den monumentala Emigrationsutredningen viktigast.

Bildandet 1907 beskrivs som ett misslyckande eftersom varken kända socialdemokrater eller kvinnorörelsen fanns med. Däremot var föreningen starkt förankrad inom riksdag, regering och förvaltning, likaledes bland industrins och jordbrukets arbetsgivare. Kärngruppen var en maktelit i nära kontakt med statsapparaten. Organisationen finansierades till stor del med bidrag från stat, landsting och hushållssällskap, vilket speglade ledningens positioner i samhället. Som mest fanns kring 1917 nästan 17 000 medlemmar, 20 byråer för upplysningsverksamhet och 13 egnehemsbolag, redskap för den egentliga huvuduppgiften: skapandet av småbruk.

Nationalföreningen medverkade till bildandet av arbetsförmedlingar samt jordförmedling. Här kom man i konflikt med hushållningssällskapen som främst var intresserade av kompletterande jordbruk till arbetare för att behålla arbetskraften. Föreningens skötebarn, självständiga småbruk, kom i skymundan. Som helhet mötte man allt mer motstånd. Tyskaktivisten och antidemokraten Molin misstrodades av arbetarrörelsen. Olika affärstransaktioner vändes mot honom. Statens inspektör gav rörelsen svidande kritik. Från 1920 frös bidragen inne och staten tog mer direkt hand om jordförmedlingen. Nationalföreningen förlorade medlemmar och inkomster. 1925, avhandlingens slutår, ändrades namnet till Sällskapet Hem i Sverige. Hotet från emigrationen var över och organisationen blev främst en ideologisk påtryckare mot urbanisering och för ökad nativitet.

Nationalföreningens praktiska verksamhet anslöt nära till tidens nationalistiska idealisering av det svenska hemmet, "hemideologin" med Edlings begrepp. Själv föredrog man begreppet inre kolonisation. Klart var ändå att man ville öka inslaget av självständiga småbrukare, ett stabilt element i tidens sociala och ideologiska tumult. I avhandlingen skildras hur två småbrukarkolonier inrättades i Säffle och i Bankesta utanför Järna. Medan Säffle präglades av en patriarkal anda i mer typisk allmogemiljö var Bankesta en följd av att strejkande spårvägsarbetare svartlistats efter 1909. Som ett av få inslag i Nationalföreningens verksamhet fanns här en klar koppling till arbetarrörelsen, åtminstone dess kooperationsvänliga falang. I Västernorrland och Norrbotten inrättades kolonier med hjälp av Nationalföreningens AB Jordförmedling i samverkan med staten och bolagen. Ingen av kolonierna blev dock särskilt framgångsrik. Kostnaderna var höga, brukarna tyngdes av lånen och saknade ofta erfarenhet av jordbruk. Omflyttningen blev stor och efter något årtionde försvann kolonierna in i historiens skuggor.

Formalia och sakpåståenden

Jorden åt folket präglas av ett gott historiskt hantverk. Vid sidan om ett fåtal inte helt exakta referat och hänvisningar kan ändå några anmärkningar göras. Angående föreningens grundande refereras att man "förväntades" få med sig folkets breda lager. Men egentligen står det att man för att lyckas *behövde* få med sig dessa, vilket anknuter till frågan om huruvida ledningens sociala komposition var ett misslyckande (se nedan). Förstakammarhögern, tidens konservativa styrkebälte, saknas i uppräknningen av högergrupper (s 64). Någon litteratur saknas också, som till exempel Marika Hedins avhandling om liberal socialpolitik.² Emigrationen har där en mycket liten roll, men centrala ämnen är däremot den sociala frågan som moraliskt projekt, socialpolitik som kategorisering samt kvinnligt och manligt i socialpolitiken. Dessa perspektiv har direkt relevans också för Lindkvists studie.

Några diskutabla sakpåståenden och enskilda tolkningar skall också nämnas. Charles Darwin får (s. 53) klä skott för socialdarwinismen i Spencers tappning. Det var ju efterföljarna, inte Darwin, som applicerade det naturliga urvalet på folk och nationer. Mer betydelsefullt i sammanhanget är att Lindkvist ser Nationalföreningens socialt homogena karaktär som ett misslyckande (s. 59, 79). Få arbetarrepresentanter deltog vid grundandet och kvinnorörelsen stod utanför. Här finns drag av anakronism. Grundarnas syn på rösträtten var minst sagt skeptisk. Liksom andra konservativa var man färgad av synen att folkgrupper skulle vara representerade efter sin betydelse, inte efter sin numerär. Och med tanke på Molins syn på kvinnans roll, som författaren tydligt förevisar, är det svårt att tro att ett kraftfullt kvinnodeltagande i ledningen önskades.

Den så kallade unghögern, främst statsvetarprofessorn Rudolf Kjellén, nämns numera i var och varannan historisk skildring om sekelskiftet 1900. För 20 år sedan var Kjellén frånvarande, i dag är han närmast sinnebilden för den tidens höger. Att kollegan Molin är central för Nationalföreningen är givet, men problemet är att högerens huvudströmning försvinner – Arvid Lindman, Hugo Tamm och lantmännen. Invändningen gäller inte främst Lindkvists avhandling, snarare en mer allmän tendens att uttrycksfulla publicister med ibland säregna ståndpunkter lyfts fram mer än vad deras ställning i samtiden motiverar.

Teoretiska perspektiv

Ett av de perspektiv som lyfts fram rör "organiserad kapitalism", ett begrepp som recensenten och andra tidigare ifrågasatt.³ Lindkvist skriver att hon inte tar ställ-

2. Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930*, Stockholm 2002.

3. Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum: första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, Stockholm 1994, s. 268–274; Nils Edling, "Staten, Norrlandsfrågan och den organiserade kapitalismen", *Historisk tidskrift*, 1994:2.

ning till modellen i dess helhet, bara i förhållande till socialpolitiken. Ändå blir det i praktiken ett omfattande genom karakteristiken av det svenska systemet omkring 1860–1890 som *laissez-faire* (s. 43, 47, 128). Socialpolitiken var visserligen förhållandevis passiv under perioden, men även här fanns undantag, något som framkommer i diskussionen om 1871 års fattigvårdsstadga.

Författaren ansluter sig helhjärtat till konstruktivismen i synen på det tidiga 1900-talets nationsbyggande och dess verktyg, den inre kolonisationen (s. 22). Perspektivet blir dock mer en proklamation än ett redskap i analysen. Konstruktivismen sätter inga direkta spår i undersökningen. Den utlovade ideologianalysen, med begreppsanalys och social kategorisering, finns däremot med, men i en begränsad del av undersökningen. De omfattande delstudierna är helt empiriskt dominerade. Teoretiska inslag finns i några fall, men har i huvudsak förlagts till avslutningen som inte är särskilt omfattande. Som helhet uppstår därför en tydlig klyfta mellan de teoretiska anslagen och de empiriska undersökningarna.

Ett alternativ som åtminstone kunde ha diskuterats är "agrarianism", som för övrigt används i litteratur som åberopas.⁴ Agrarianism var en antimodernistisk strömning från 1800-talets slut som föll utanför de traditionella ideologierna, även om tankegods hämtades från radikalism, fascism och konservatism. Grunden var motsättningen mellan landsbygd och urbana eliter och oron för det traditionella samhällets upplösning. I tidens svenska kontext var synen på jordbruket som modernnäring central. Egenskaper som var rotade i jordbruket kunde andra näringar inte ersätta: stabilitet, traditionella gemenskaper och svenskhetens bevarande. Begreppet kunde ha tjänat syftet att uppmärksamma andra rörelser i samtiden mer – lantmännen, bondepartierna, den kooperativa jordbruksrörelsen, Allmänna valmansförbundet, småbruksaposteln Per Jönson Rösiö – detta särskilt som frågan om hur Nationalföreningens kolonisationsarbete skilde sig från andra organisationers arbete inom samma fält anges som en av två övergripande frågeställningar (s. 293).

Man kan också konstatera att de kanske viktigaste verk som analyserar svensk modernisering i ett längre perspektiv saknas, nämligen Francis Sejersteds *Socialdemokratin tidsålder* och Bo Stråths *Union och demokrati*, båda från 2005. Här finns utförliga diskussioner om Sveriges modernisering jämförd med Norges.⁵

Modernisering på lös grund?

Så till den övergripande frågan om Nationalföreningens karaktär. Lindkvist väcker intressanta frågor och är tillräckligt inläst för att kunna åstadkomma en egen tolkning. Problemet är att hon hävdar en viss tolkning utan att gå i närmkamp

4. Yngve Mohlin, *Bondepartiet och det moderna samhället 1914–1936: en studie av svensk agrarianism*, Umeå 1989.

5. Francis Sejersted, *Socialdemokratin tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora 2005; Bo Stråth, *Union och demokrati: de Förenade rikena Sverige–Norge 1814–1905*, Nora 2005.

med forskning som ger en delvis annan bild. Avhandlingens tolkning bygger egentligen på två påståenden: dels att det inte existerade några allvarliga motsättningar mellan jordbruk och industri och att samverkan var naturlig av rationella skäl, dels att Nationalföreningen och Molin lika starkt slog vakt om industrins som om jordbrukets intressen. Man ifrågasatte inte industrins ledande roll. Slutsatsen blir att föreningen präglades av moderniseringsvilja i tekniskt-ekonomiskt avseende (s 302).

Det finns dock omfattande forskning som pekar på motsättningarna mellan industri och jordbruk kring sekelskiftet: tullfrågan, mandatfördelningen i riksdagen ("städernas vingklippning"), konkurrensen om arbetskraften, rädslan för industrialismens sociala omvandling och så vidare. Molin (och Kjellén) motsatte sig inte industriell tillväxt, men ställde ett avgörande villkor: att den inte bröt sönder de existerande sociala banden. Detta blev dock ofta fallet när bondeklassen hotades av den industriella omvandlingen. Såväl egnahemsrörelsen som andra rörelser i tiden fick därför en antiindustriell färg. Egnahemspolitiken både levde av och gav näring åt ett betydande motstånd mot samhällsomvandlingen, skriver Edling.⁶ Motsättningen mellan befolkningsutredaren Gustav Sundbärgs linje (industriell utveckling) och Nationalföreningens (uppodling av ny jord) pekar åt samma håll. Detsamma gör inställningen hos Nationalföreningens funktionär Jonas Folcker – att stadsbefolkningen var degenererad.

Lindkvist lyfter fram frånvaron av rasbiologiska argument i föreningen på 1910-talet. Först från 1920 började man resonera i rasbiologiska termer (s. 176ff.). Slutsatsen bygger dock enbart på *Hem i Sverige*. Det kan vara så att rasistiska hållningar inom kretsen var för självklara för att påpekas. Att immigration av andra folkgrupper aldrig ens diskuterades som lösning kan vara ett tecken på detta. Tyngre väger dock att Molin själv i sina tidiga skrifter faktiskt gav uttryck för rasism, även om det kan vara helt riktigt att utfallen blev vanligare efter 1920 och då dessutom kopplades samman med förment vetenskapliga resultat.⁷

Som helhet överdriver Lindkvist föreningens modernistiska hållning. För att tesen skulle ha drivits hem hade mer fördjupade resonemang krävts liksom en systematisk granskning av tidigare forskning. Detta gäller även kapitlet 6 om Molins politiska åskådning. Det är välmotiverat och intresseväckande, men vad som är nytt och avvikande framgår tyvärr inte tillräckligt tydligt där heller.

Anna Lindkvists avhandling är välskriven och väldisponerad. Språket är klarläggande och effektivt. Noterna och annan formalia är pålitliga. Tidigare mindre

6. Edling 1996, s. 321.

7. Se t.ex. Molins skrifter: *Vanhäfd*, 1911: "I och för sig underhålligt ger det svarta blodet uppblandat med vitt en produkt av högst tvivelaktig kvalitet." *Jorden och folket*, 1914: Den inre kolonisationen skulle skapa "inte bara folk, utan ett friskt och sunt släkte, som trots den pågående industrialiseringen och befolkningens anhopning i städer och fabriksambällen kan hålla rasen ren och det svenska blodet friskt".

kända förhållanden belyses med empirisk tyngd efter omfattande studier i skilda arkiv. Det gäller främst hur föreningens huvuduppgift, den inre kolonisationen, genomfördes i praktiken, inklusive den arbetsförmedling med korporativ prägel som skapades. Likaså analyseras föreningens hållning till genusordningen och de inte helt lyckade kolonisationsförsöken i Säffle och utanför Järna. Dessutom ges organisationens bildande, utveckling och fall stort utrymme.

Genomförandet på den teoretiska och mer analytiska nivån är mindre övertygande. Perspektiv som dras upp inledningsvis får inte alltid en fortsättning. Teori och empiri är inte helt sammangjutna i avhandlingen. Författaren är också njuigg med att relatera sina resultat till forskningsläget. Det skapar i vissa fall svårigheter att urskilja graden av nya insikter som studien ger. Det förhindrar inte att det också på det mer analytiska området finns intressanta reflektioner som skulle vara värda ytterligare fördjupning. Och att några av de övergripande resonemangen här har ifrågasatts är också ett tecken på att avhandlingen rör sig på väsentliga områden och uppmuntrar till nya frågor. Att forskningsområdet både är spännande och genomsyrat av ideologisk komplexitet står alldeles klart efter en läsning av *Jorden åt folket*.

Torbjörn Nilsson*

*Fakultetsopponent